

**ТРАДИЦІ ПРАВОСЛАВНОГО СПІВУ НА ДОНЕЧЧИНІ:
ДО ВИВЧЕННЯ СПЕЦИФІКИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
РЕЛІГІЙНИХ ГРОМАД КРАЮ**

У статті охарактеризовано особливості православного музикування на теренах Донеччини в їх історико-культурному контексті. Проаналізовано специфіку системи православної музичної освіти та розвиток релігійного фестивального руху. В регіоні створено власну модель системи музичної освіти, представлену, зокрема, діяльністю дитячої спеціальної хорової школи "Благовіст" при Донецькій єпархії, школою регентів у м. Макіївка при жіночому монастирі на честь чудотворного образу Касперівської ікони Божої Матері та ін. Фестивальні акції найяскравіше представляють "Співочий собор на Святих горах" та фестиваль дитячої творчості "Искорка Божа".

Ключові слова: Донеччина, православ'я, церковний спів, фестиваль, "Співочий собор на Святих горах", "Искорка Божа", "Благовіст".

Ущановская Елена Николаевна, доктор искусствоведения, доцент кафедры украиноведения Донецкого государственного университета управления

Традиции православного пения на Донетчине: к изучению специфики социокультурной деятельности религиозных общин края

В статье охарактеризованы особенности православного музицирования на территории Донетчины в их историко-культурном контексте. Проанализирована специфика системы православного музыкального образования и развитие религиозного фестивального движения. В регионе создана собственная модель системы музыкального образования, представленная, в частности, деятельностью детской специальной хоровой школы "Благовест" при Донецкой епархии, школой регентов в г. Макеевка при женском монастыре в честь чудотворного образа Касперовской иконы Божьей Матери и др. Фестивальные акции ярко представляют "Певческий собор на Святых горах" и фестиваль детского творчества "Искорка Божия".

Ключевые слова: Донетчина, православие, церковное пение, фестиваль, "Певческий собор на Святых горах", "Искорка Божия", "Благовест".

Ushchapivska Olena, D.Sc. in Art Criticism, associate professor, the Ukrainian studies chair, Donetsk state university of management

Traditions of orthodox singing in Donetsk region: on the study of sociocultural activity features of religious communities of the region

Despite the difficult political situation, we consider it necessary to continue the studying of sociocultural space of Donbass with the purpose to build a productive communication process between the representatives of Donetsk region and other regions of Ukraine. This article describes the features of orthodox music-making on the territory of Donetsk region in their historical and cultural context. It also provides analysis of the specificity of orthodox music education system and development of a religious festival movement.

Orthodox music-making have existed in Donetsk region since the late XIX century and was extended through parochial schools, where along with the mastering the basics of literacy, students must have studied also church singing, and if students had ability for music they became a part of singing church choirs or choral student groups. The requirements of the singing program provided preparatory voice exercises, singing of the simplest canons, introduction to the basics of music literacy, part singing skills. In the second half of the nineteenth century in Bakhmut and Mariupol there were boys' religious schools and choirs which were quite popular among the citizens. They took part not only in religious but also in social events of the towns and, therefore, had both spiritual and secular music pieces in their repertoire.

The long break in development of church singing traditions in Donetsk region began in Soviet times, when there was a massive campaign to eradicate religion.

With the collapse of the Soviet empire and in connection with the loss of the previous religious tradition began the formation of new forms and methods of religious life. Donetsk region became a territory of intense rechristianization, where return to faith was made under authentic Orthodoxy.

There are Sunday schools almost at every Orthodox parish community. They receive great help from graduates of the first Ukrainian subdivision of spiritual culture and ethics, opened at the Donetsk National University at the department of additional and related professions.

The school at the Holy Transfiguration Cathedral in Donetsk is one of the best Orthodox Sunday schools, which deals with spirituality formation of the younger generation through music communication. One of the interesting

traditions of this school is setting the Christmas and Easter musical performances, where singing alternates with instrumental items performed by pupils.

Orthodox communities play important part also in the process of development of professional choral music-making in Donetsk region. A problem of creation of professional choirs and learning of choirmasters arose with extreme relevance with the beginning of restoration of Orthodox churches activities. The choirmaster training school was opened in the town of Makiyivka at a convent in honour of the miraculous image of the Kasperovskaya Icon of Mother of God.

Since the beginning of the school year 2007–2008 the special children's choir school "Blagovist" at Donetsk Diocese has begun its activity. Yu. Shandro- Lyubchynska, graduate of Donetsk Musical Academy is the head of this school. For this school there were developed special programs of all subjects based on the experience of its teachers and archive pre-revolutionary programs for Synodal School of Church Singing, which was reorganized into the People's Choir Academy. The main skills that students shall master in the course of the seven-year study are solo singing, singing in ensemble and choir, piano playing. Students also gain knowledge of God's law, solfeggio, Church Slavonic, church bells, music literature, history of church music, sacred history, rhetoric. Subjects related to the Orthodox liturgy are studied on an advanced level. Even music literature course is considered through the prism of church music development.

Historical heritage of the national church music is maintained by All-Ukrainian Holy Mountain Vocal Festival, which was first held in 2002 in the Monastery of the Holy Dormition in Sviatohirsk. The best chamber choirs of Ukraine are regular participants of the Holy Mountain Vocal Festival. The idea belongs to a composer, winner of the "IBLA Grand Prize" in Italy, winner of awards named after M. Lysenko and S. Prokofiev, honoured Artist of Ukraine Mykhailo Schukh. He has been the artistic director of the festival since its creation. The program of the festival, according to its concept of popularization of spiritual genres and traditions of religious music-making, consists of music of different eras and nations – from the ancient Byzantine, Russian, Georgian chants and music, and Ukrainian Baroque A. Vedel and D. Bortnyansky to the works of M. Lysenko, P. Tchaikovsky and contemporary composers M. Shukh, V. Stepurko, V. Tymozhynskyi.

Since 2004, the Holy Mountain Vocal Festival was held not only in Sviatohirsk and Donetsk, but also in Kyiv. This year the Holy Mountain Vocal Festival is the first of national choral festivals which joined the World Federation of Choral Music IFCM.

As a result of cooperation of the author of the Holy Mountain Vocal Festival Mykhailo Schukh with the National Academic Choir "Dumka" the disc with the composer's new piece "Liturgical doxology" was presented. It was released in the same 2007 at another choral festival – "Golden-Domed Kyiv".

One of the most interesting regular activities that significantly affect the development of choral singing in Donetsk region is the Open Orthodox Festival of Children and Youth Creativity "Sparkle of God". For the first time the festival was held in May–November 2005, under the constant Donbas Festival of Slavonic culture and literature. Beginning from the second festival the list of participants included not only amateur groups of secular educational institutions and cultural centres of Donetsk region, but also students of Orthodox Sunday schools. Festival "Sparkle of God" clearly represents the traditions of Orthodox choral a cappella singing, and is also open to various forms of musical creativity. Its regular organization adds its own original features to the regional cultural image.

In general, during the independent Ukraine there was built its own system of musical education and created powerful festival movement on the territory of the region, which exceeded the bounds of the region and popularized thereby both local church and secular choirs. We consider these two features (own system of the church musical education and festival movement) exceptional in cultural image of the region. However, perhaps the idea of Slavic unity and importance of so-called "Russian Orthodoxy", which often associated festival events, were among the factors that led to the current tragic situation. We can only hope that the church choirs of Donetsk region will be guided in their future activities by the basic tenets of Christianity as Charity and Love, giving Hope to its audience.

Keywords: Donetsk region, Orthodoxy, church singing, festival, "Holy Mountain Vocal Festival", "Sparkle of God", "Blagovist".

Усвідомлення причин сучасних культурних протиріч, що виникли в окремих регіонах держави, неможливе без глибокого вивчення специфіки культурних традицій їх мешканців. Саме тому, незважаючи на складну політичну ситуацію, вважаємо за необхідне продовжувати вивчати соціокультурний простір Донбасу з метою налагодження продуктивного комунікативного процесу між представниками краю та інших регіонів України. На теренах Донецького краю від самого початку його інтенсивного заселення знайшли притулок переселенці з різних губерній велетенської імперії, які зараз вважають його своєю "малою батьківщиною". Окрім етнічної унікальності, Донеччина є також самобутнім конфесійним регіоном, де тісно переплелись найрізноманітніші світоглядні і релігійні системи. Вже на початку ХХ ст. на теренах краю мешкали православні, католики, баптисти, євангельські християни, лютерани, англікани, мусульмани, іудеї та представники багатьох інших конфесій.

Соціокультурна специфіка Донеччини проявляється ще й у тому, що край відноситься до території, яку називали "Диким степом" ("Диким полем"). Як влучно зазначає Куромія Гіроакі, "за аналогією з американським виразом "Дикий Захід", цю територію можна було б назвати "Диким

Півднем". Хай там як, вона отримала таку назву, бо історично була театром безперервних воєнних дій" [2, 29]. Так історично склалося, що після жовтневого перевороту Донбас опинився поділений між Україною і Росією, проте залишив у своїй ментальності "риси Дикого поля (волелюбність, войовничість, жорстокість, схильність до терору, незалежність), які виходять за російські й українські кордони. Політична історія Донбасу визначалася цими рисами навіть після того, як у Дике поле прийшла "сучасність". Якщо взагалі що-небудь, то саме "сучасність", здається, й відродила ці риси степового прикордоння в Донбасі" [2, 31]. У значній мірі ці риси, на думку автора статті, вплинули і на релігійні традиції краю. Попри конфесійну строкатість, на Донеччині завжди переважало православ'я, яке отримало певних рис войовничості. Не вдаючись до визначення специфіки ментальних ознак православ'я на Донеччині, автор статті ставить за мету охарактеризувати особливості православного музикування на теренах краю в їх історико-культурному контексті.

Слід зазначити, що у сучасній науковій літературі аналіз традицій православного хорового музикування на Донеччині ще не здійснено. Дотичними до заявленої проблеми є дисертації Л. Дорохіної [1] та В. Снитіної [8]. Частково, спираючись на інформацію з місцевих періодичних видань, автор статті висвітлює специфіку православного співу в контексті сучасних традицій релігійного музикування у монографії "Культурно-мистецьке життя Донеччини (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.)" [9].

Першим відомим осередком православної музичної культури на Донбасі, безперечно, була Святогірська лавра, чиє коріння сягає, за різними свідченнями, ще передмонгольської доби. Проте, конкретні факти з історії православного співу маємо лише з кінця ХІХ століття, коли в Юзівці (нинішньому Донецьку) у 1883–1986 роках були побудовані православний молитовний будинок в ім'я св. Миколи та православна церква в ім'я Преображення Господнього [6]. Саме вони стали першими осередками православного музикування на Донеччині, яке поширювалося за допомогою церковно-приходських шкіл, де разом з опануванням азів грамотності учні обов'язково вивчали церковний спів, а за наявності музичних здібностей входили до складу півчих церковних хорів або хорових учнівських колективів. Вимоги навчальної програми зі співу передбачали підготовчі голосові вправи, спів з голосу найпростіших церковних піснеспівів, ознайомлення з основами музичної грамоти, навички багатоголосного співу.

У духовних училищах учні також оволодівали грою на музичних інструментах, серед яких найпоширенішими були фортепіано і скрипка. Відомо, що у другій половині ХІХ ст. у Бахмуті та Маріуполі існували чоловічі духовні училища, хорові колективи яких були досить популярними серед міщан: вони брали участь не лише у релігійних, але й світських заходах міст і, відповідно, у своєму репертуарі мали твори духовної і світської музики [4].

Тривала перерва у розвитку традицій церковного співу на Донеччині розпочалася у радянську добу, коли у 30-і роки ХХ століття (особливо з початком оголошеної В. Сталіним "безбожної п'ятирічки") було здійснено широкомасштабну кампанію з викорінення релігії. Повсюдне руйнування храмів і монастирів логічно призвело і до занепаду культурних традицій православ'я на теренах Донецького краю.

Повернення до віри розпочалось після 1991 року, коли активність релігійних громад значно виросла. Донецький край став не просто регіоном інтенсивної рехристиянізації, а регіоном, де повернення до віри здійснювалось в рамках автентичного православ'я. У значній мірі, на думку автора, це спричинено орієнтацією фінансової еліти сучасного Донбасу, відродженням традицій меценатства. Повернення до автентичності супроводжувалось створенням власних традицій монашества і старчества. На сьогодні українська православна церква за кількістю зареєстрованих релігійних організацій є найбільшою в області. Окрім функціонування більш, ніж 500 громад, на теренах краю представники православ'я видають дитячий журнал "Радость моя", журнал "Живой родник" і газету "Донбасс православный". Майже при кожній православній парафіяльній громаді діють недільні школи. Велику допомогу їх діяльності надають випускники першого в Україні підрозділу духовної культури та етики, відкритого свого часу при Донецькому національному університеті на факультеті додаткових і суміжних професій.

З початком відновлення діяльності православних храмів у регіоні з особливою гостротою стало питання відродження літургійного репертуару, створення професійних хорових колективів і навчання регентів. Однією з перших стала школа підготовки регентів, яку було відкрито у м. Макіївка при жіночому монастирі на честь чудотворного образу Касперівської ікони Божої Матері. У співпраці зі світськими особами основам професійного православного церковного співу почали навчати у дитячій школі мистецтв № 1 м. Краматорськ. Від початку 2007–2008 навчального року розпочала діяльність і дитяча спеціальна хорова школа "Благовіст" при Донецькій єпархії. Її керівником є регент Свято-Преображенського кафедрального собору м. Донецька, випускниця Донецької музичної академії Юлія Шандро-Любчинська. Для цієї школи були створені спеціальні авторські програми з усіх предметів на основі власного досвіду її викладачів та архівних дореволюційних програм для Синодального училища церковного співу, яке було реорганізовано у Народну хорову академію. Програму

навчання складають два напрямки – професійний музичний і духовний. Головні навички, якими повинні оволодіти учні у процесі семирічного навчання – спів соло, в ансамблі і хорі, гра на фортепіано. Учні також отримують знання Закону Божого, сольфеджіо, церковнослов'янської мови, церковного дзвону, музичної літератури, історії церковного співу, історії Церкви, риторики [5].

Учнівський хор школи "Благовіст" не лише супроводжує літургію у Свято-Преображенському кафедральному соборі, але й проводить активну концертну діяльність. Дитячий мюзикл "Дорога до Райдуги", поставлений силами викладачів і вихованців школи, було показано учням обласних інтернатів та пацієнтам онкогематологічного центру. Колектив "Благовісту" виступив ініціатором проведення фестивалю "Співзвуччя перемоги", який вперше було проведено у вересні 2010 року.

Усвідомлення того, що "відродження української духовної культури за часів незалежної України включає у себе як окремий елемент повернення надбань української церковної музичної культури XVII–XVIII ст. і актуалізацію творчості видатних її представників" [8, 16], актуалізує проблему популяризації історичних надбань національної церковної музики засобами концертів, конкурсів, фестивалів тощо. Частково її розв'язує концертне життя фестивалю Всеукраїнського Співочого собору на Святих горах, який вперше було проведено у 2002 році у відродженому Свято-Успенському чоловічому Святогірському монастирі. Постійну участь в концертах Співочого собору беруть найкращі камерні хорові колективи України.

Автором ідеї та художнім керівником став композитор, лауреат конкурсу "IBLA Grand Prize" в Італії, лауреат премій імені М. Лисенка та імені С. Прокоф'єва, заслужений діяч мистецтв України Михайло Шух. Програму фестивалю, згідно його концепції популяризації духовних жанрів і традицій релігійного музикування, складала музика різних епох і народів – від давніх візантійських, російських, грузинських піснеспівів і музики українського бароко А. Веделя і Д. Борзнянського до творів М. Лисенка, П. Чайковського та сучасних композиторів М. Шука, В. Степура, В. Тиможинського.

З 2004 року Співочий собор на Святих горах проводився не лише у Святогорську і Донецьку, але й у Києві. У Києві концерти Собору пройшли у Концертному залі імені М. Лисенка і Національному Будинку органної і камерної музики. Третій Всеукраїнський Співочий собор на Святих Горах на заключному концерті у Святогорську зібрав колективи з Донеччини, України та Греції. Саме у цьому році Співочий Собор на Святих Горах першим з національних хорових фестивалів увійшов до Всесвітньої федерації хорової музики IFCM.

Результатом співпраці автора ідеї Співочого Собору на Святих Горах Михайла Шука з національною заслуженою академічною хоровою капелюю "Думка" стала презентація диску із записом нового твору композитора "Літургичні славослів'я", прем'єра якого відбулася цього ж 2007 року на іншому хоровому фестивалі – "Золотоверхий Київ".

Проведення концертів на Співочих Соборах підтверджує думку про те, що в сучасному суспільстві "духовна музика не обмежується суто функціональними діями – її життя виходить за рамки церковного обряду. Безпрецедентне зближення релігії й мистецтва – ось явище, що виявляється на різних рівнях і стимулює професійне зростання колективів, одночасно виховуючи сприйняття слухачів. Богослужбний спів, таким чином, виходить за межі храму, розширюючи сферу свого впливу у культурному просторі, і цю тенденцію слід однозначно сприймати як позитивну" [1, 17–18].

Одним з найцікавіших постійних заходів, що суттєво впливають на розвиток хорового виконавства у Донецькому краї, став Відкритий православний фестиваль дитячої і молодіжної творчості "Іскорка Божа". Вперше фестиваль пройшов у травні-листопаді 2005 року у рамках постійного діючого на Донбасі фестивалю Слов'янської культури і писемності. Починаючи з другого фестивалю, в його концертах беруть участь не лише самодіяльні колективи світських навчальних закладів та палаців культури Донеччини, але й вихованці православних недільних шкіл. Фестиваль "Іскорка Божа" яскраво представляє традиції православного хорового акапельного співу, але є відкритим до найрізноманітніших форм музичної творчості. Його регулярне проведення додає свої самобутні штрихи до регіонального культурного образу.

Підсумовуючи стислий огляд розвитку традицій православного хорового музикування на Донеччині, можна прийти до висновку, що за часів незалежної України на теренах краю було побудовано власну систему музичної освіти та створено потужний фестивальний рух, який вийшов за межі регіону, популяризуючи, тим самим, місцеві церковні і світські хорові колективи. Саме ці дві ознаки (власна система церковної музичної освіти і фестивальний рух) вважаємо специфічними у культурному образі регіону. Проте, можливо, саме постійне підкреслення ідей єдності слов'янства і значимості так званого "руського православ'я" стали одними із чинників, які призвели до сучасної трагічної ситуації. Залишається лише сподіватися, що церковні хорові колективи Донеччини, як і всі релігійні громади краю, у своїй подальшій діяльності будуть керуватися основними християнськими постулатами Милосердя і Любові, даючи своїм слухачам Надію.

Література

1. Дорохіна Л. О. Богослужбовий спів в музичній культурі Чернігівщини на початку ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.01 "Теорія та історія культури" / Л. О. Дорохіна. – К., 2002. – 20 с.
2. Куромія Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і роки / Куромія Гіроакі ; [пер. з англ. Г. Кьорян, В. Агеев ; передм. Г. Немирі]. – К. : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – 510 с.
3. Луковенко І. Г. Православна церква на Донеччині / І. Г. Луковенко // Религиозная палитра Донецкой области : [справочник религиозных организаций / под ред. А. И. Шевченко, И. А. Козловского]. – Донецк : ИПИИ "Наука і освіта", 2008. – С. 33–37.
4. Мітлицька В. Музична освіта у світських навчальних закладах Катеринославщини середини ХІХ – першої чверті ХХ ст. / Вікторія Мітлицька // Бористен : літ.-мист., публіц. та наук.-попул. щомісячник. – Дніпропетровськ, 1999. – № 3 (берез.). – С. 13.
5. Открыта детская специальна хоровая школа // Донбасс православный. – 2007. – № 7 (авг.-сент.). – С. 10.
6. Подов В. І. Історія Донбасу / В. І. Подов, В. С. Курило. – Луганськ : Вид-во ДЗ "ЛНУ ім. Тараса Шевченка", 2009. – 300 с.
7. Проценко Н. І пролунав неперевершений хоровий спів / Наталя Проценко // Меркурій. – 2007. – № 10 (окт.). – С. 64–65.
8. Снитіна В. О. Церковна музика в культурі України другої половини ХVІІ–ХVІІІ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 26.00.01 "Теорія та історія культури" / В. О. Снитіна. – К., 2010. – 19 с.
9. Ущапівська О. М. Культурно-мистецьке життя Донеччини (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.) : [монографія] / Ущапівська О. М. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2011. – 480 с.

References

1. Dorokhina, L.O. (2002). Liturgical singing in the musical culture of Chernihiv region in the early twentieth century. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
2. Kuromiya Hiroaki. (2002). Freedom and Terror in the Donbas: A Ukrainian-Russian Borderland, 1870s–1990s. (H. K'oryan, V. Aheyev, Trans). Kyiv: Vydavnytstvo Solomiyi Pavlychko "Osnovy" [in Ukrainian].
3. Lukovenko, I.H. (2008). The Orthodox Church in Donetsk region. A.Y. Shevchenko, Y.A. Kozlovskyy (Eds.), Religious palette Donetsk region: directory of religious organizations, (pp. 33–37). Donetsk: YPPY "Nauka i osvita" [in Ukrainian].
4. Mitlyts'ka, V. (1999). Music education in secular schools Katerinoslavshchina middle of XIX – the first quarter of the twentieth century. Borysten, 3, 13 [in Ukrainian].
5. Opening a children's choir school is special. (2007). Donbass pravoslavnyy, 7, 10 [in Ukrainian].
6. Podov, V.I. & Kurylo, V.S. (2009). History of Donbass. Lugansk: Vydavnytstvo DZ "LNU im. Tarasa Shevchenka" [in Ukrainian].
7. Protsenko, N. (2007). And there was unsurpassed Choir. Merkuryy, 10, 64–65 [in Ukrainian].
8. Snytina, V.O. (2010). Church music in the culture of Ukraine the second half of the seventeenth and eighteenth centuries. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
9. Ushchapivs'ka, O.M. (2011). Cultural and artistic life of Donetsk (end XIX – beginning of XXI century). Kyiv: Vydavets' PARAPAN [in Ukrainian].